

УДК 811.161.2'0'36

Д 44

Ганна ДИДИК-МЕУШ

**АТРИБУТИВ І ЖАНР
(ЗА ТЕКСТОМ ЛЬВІВСЬКОЇ ПАМ'ЯТКИ 1631 р.)**

У статті проаналізовано атрибутивні словосполучення на основі рукописної пам'ятки української мови I половини XVII ст. Шляхом суцільної вибірки з тексту ексцерповано всі прикметники-атрибутиви, встановлено словосполуки за їх участю й особливості використання в поетичному жанрі. Підсумовано, що атрибутиви – один із тих вербальних засобів, за допомогою яких мова протягом тривалого часу зберігає основні «параметри» культурно-ментальних та релігійно-богословських понять.

Ключові слова: *атрибутивні словосполучення, пам'ятка української мови, поетичний жанр.*

Постановка проблеми. Прикметник як супровідний компонент атрибутивного словосполучення, хоч й має статус залежного слова, відіграє важливу стилістичну й смислову роль (звужує значення іменника виділенням однієї властивості предмета, речі, явища), утворюючи нове значення. Важливе значення має індивідуальність автора, який творить оказіональні словосполуки і слова-неологізми як компоненти атрибутивних словосполучень. Прагнучи передати не спостережуване (зокрема в духовній сфері під час створення церковно-релігійних творів), давньоукраїнський автор вдавався до поєднання і звичного для людської уяви, і логічно не сполучуваних лексем, а це створювало образ: що більше відмінного між сполучуваними словами, то яскравіші образи, засновані на метафоричних (чи також метонімічних)

зв'язках. Сказане повною мірою стосується ченця Йоаникія Галятовського – автора аналізованого поетичного твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Атрибутивні словосполучення (беремо тут до уваги найпродуктивніший тип, морфологічно представлений моделлю «прикметник + іменник») мають ще такі кваліфікації: а) атрибутивна синтагма [1]; б) атрибутивна метафора, прикметникова метафора, або прикметникові словосполучення метафоричного типу [7; 9; 14]; в) метафорична структура, у складі якої трапляються «метафоричні атрибутивні компоненти» [10]; г) епітет [3; 5]; г) метафора-епітет [9; 14]. У нашому випадку стосовно аналізованих прикметників актуальними можуть бути всі подані вище терміни.

Мета статті. Узагальнивши науковий доробок із цього питання, вважаємо за потрібне дослідити атрибутивні словосполучення в писемному тексті I половини XVII ст. [2] і встановити особливості їхнього функціонування.

Твір «*Розмышляне о муцѣ Христа Спасителя нашего...*», який склав 1631 року монах Йоаникій Волкович у Львові, слугує для сучасного історика мови важливою ілюстрацією української мови I половини XVII ст., до того ж це поетичний твір, що дає змогу дослідити проблеми та тенденції тогочасного слововжитку, зокрема образного. Ширший контекст загалом якнайкраще підтверджує висловлену вище думку про образність староукраїнської поезії: *Затвердѣлоє сердце мое рач змякчити, Посухомъ милосердья рач в него вдарити. Абы обфитое слезъ море испустило, Которое бы грѣхи мои очистило. Которое бы могло мене оубѣлити. Зъ чорного крука бѣлымъ голубомъ въчинити* (8); *нехай... Воля Розуму слухаєть, Различных фарбъ охотне нехай додаваєт. Треба чирвонои любви, зеленои красоты, Чорнои покори, бѣлои внутрней чистоты. О пендзель ласки Божей треба ся старати, И такъ страсти Христовы всѣ обмалєвати* (29).

Варто насамперед зазначити трьох головних персонажів (образів) твору: Ісус Христос, диявол і людина (люди, рід людський). Вони привернули нашу увагу не як окремі семантичні одиниці, а як частини парадигматико-синтагматичних об'єднань *Бог – диявол і Бог –*

люди, які особливо часто «фігурують» в українських релігійно-богословських пам'ятках узагалі.

Смислові розходження цих лексем найкраще демонструють мікроконтексти – атрибутивні словосполучення, між членами яких існують, окрім синтаксичних, також семантичні реляції – об'єкт і його властивості [6, 135; 9, 192 – 193]. Виявлені в тексті пам'ятки атрибутивні словосполучення зі стрижневими лексемами *Христось*, *діаволь* та *люди (родь)* є, з одного боку, вільним поєднанням слів без чіткої нормативності в доборі компонентів, а з другого, – мають помітну традиційність у доборі атрибутивів. Згадані образи мають свої, характерні тільки для них атрибутиви-кваліфікатори, які формують лексико-семантичне поле кожної з лексем зокрема.

Із 262 аналізованих прикметників значна їх частина стосується образу Ісуса Христа (*безгрѣшный* (4), *пресладкий* (15), *сладкій* (10), *справедливый* (3), *увелбеньй* (15) та ін.), дещо менше – людей, роду людського (*беззаконный* (4 зв.), *грѣшный* (8), *окаянный* (12), *спокойный* (2), *смутный* (7) та ін.). І тільки два прикметники-кваліфікатори характеризують диявола (*бездушный* (30) і *трепроклятый* (31)).

Однак насправді (попри чітке співвіднесення кожного атрибутива зі своїм іменником-назвою) помітна, як то не парадоксально, тенденція до однотипності виражених семантичних зв'язків між прикметником та іменником. Бінарна світоглядна опозиція «добро – зло», що становить основу ментального світу християнина, створює опозицію в семантиці: усі без винятку атрибутиви на рівні парадигматики утворюють великий антонімічний блок за ознаками «добрий – злий», «грішний – праведний». Така лінгвістична категорія оцінки має статус мовної універсалиї, адже «навіть чи існує мова, якій не властиві уявлення про добре й погане» [3, 9]. Лексико-семантичний і структурний аналіз мікроконтекстів засвідчує, з одного боку, різноманіття зовнішнього, нормального оформлення атрибутивних компонентів, з другого, – однотипність семантики.

За будовою – це переважно прості прикметники (*адский*, *ангелский*, *болесный* та ін.). Складні (у цій пам'ятці переважно двокомпонентні) краще передають образність описуваних фактів: структура – тради-

ційна, а семантика твірних основ (тобто їхня змістова неспіввіднесеність) – новаторська, оригінальна, через те можна досягти більшої образності й експресивності: *боголюбезный // богоспасаемый; горкобыстрый // горкокрывавый // горкопелынный; темносмутный // темнопреисподний // темноузкий; тяжкоболный // тяжкогоркий // тяжкоприкрый // тяжкосмутный* та ін. Щодо вибраних складних прикметників, то вони постали на основі об'єктних та атрибутивних словосполучень, а також на основі сурядних прикметникових словосполучень. Усі вони утворені, на думку А. Грищенка, за словотвірними моделями найбільш характерними для староукраїнської мови [4, 180].

За структурою – це прості словосполучення (*гойная радость* (2 зв.), *вольная загибель* (17), *новина вдячная* (24) та ін.) й ускладнені, т.зв. комплекс атрибутивних метафор. Щодо останніх, то виявлено кілька прийомів оформлення думки: а) нанизування атрибутивів (*Ты Исусе естєсь Агнєць, агнєць незлобивый, Чистый, безгрѣшный и справедливыи* (4)); б) розташування безпосередньо при іменникові (*За грѣхи мои слєзы горкїи точити* (17 зв.)) чи дистантне, завдяки чому досягалася емпфаза, необхідна для більшої виразності (*О сіонскїє дщєры, ... Горкїи зь зрѣниць своихь слєзы испустѣтє* (11 зв.)); у преци в постпозиціях (*Зь остроболного терня Корону оувили, На прєчистую главу окрутнє взложили* (11 зв.); *Ты бовѣм Панно слово вѣчноє вѣнчала, Дня нынѣшнєго чєсти прєславной оузнала* (26 зв.) та ін.). З особливістю розміщення компонентів пов'язані і змістова чіткість, і ритмомелодика, і стилістичний колорит [5, 12]. Варто, на нашу думку, виділити й «неповні, усічені» словосполучення, коли функціонує в тексті пам'ятки тільки атрибутив, набираючи ознак субстантива: *о Прєчистаа... южє, южє прєсладкого свого оутрачаєшь* (15); *Повѣжтє... гдє прєвозлюблєнный нашє оуснувь почиваєтє* (19 зв.); *Обач раны вєсячого, Кровь оумираючого, цѣну откупуючого, язвы востаючого* (23 зв.) та ін. Окрім цього, той самий атрибутив може набувати різних відтінків при різних іменниках. Наприклад, слово *возлюблєнный* характеризує Христа і функціонує як прикметник при іменниках *жєнихь* та *сынє* (*прєкрасный жєнихь возлюблєнный, Стоитє наполы живый* (11 зв.); *То ли єстє, о Дѣвицє, сынє твой возлюблєнный, Над всѣ*

Израильскіи сыны оувелбєнный (12 зв.) та як субстантив (*Повѣжте о друзи где єсть наш возлюбленный, Где єсть Исусъ мер-твый* (19 зв.)).

Що ж до семантики, то з-поміж «традиційних» атрибутивів (*проклятый родъ* (17), *темный адъ* (31 зв.), *триумфалное воскресєние* (29) та багато ін.) та атрибутивів із префіксом **пре-** (*преблагий, прекрасный, преславный, пресвѣтлый, пречистый* та ін.) чи **не-** (*невинный* (6), *невѣрный* (17), *незбожный* (22 зв.), *незлюбивый* (16 зв.), *нечистый* (23) та ін.), вирізняються оказіональні прикметники – авторські новотвори, які постали внаслідок поєднання двох змістових площин, так виникає новий зміст та концентрується в одному слові. У творі Йоанікія Волковича виявлено, зокрема, так: *перунная моць* (*Сойте небеса, кровавыи точѣте зъ облаковъ слезы, всю землю мочѣте, Перунную моць на низкость спускайте, Страшно блискайте* (20)), *плюгавыє руки* (*Не смѣю плюгавыхъ рукъ моихъ простирати* (8)), *прелюбезная оутѣха* (*Всѣ розныи музыки, къ намъ ся, къ намъ зберѣте, Прелюбезной оутѣхи намъ допоможѣте* (25 зв.)), *прикрогоркая смерть* (*Бійся въ перси, а обачъ щос то ты зробила, На смерть прикрогоркую вѣчнєсь заслужила* (6)), *преразливый ужасъ* (*Недавно всѣ радости гойной заживали, На высокости Богу, Осанна, волали, А тепєрь все створєньє горко ляментуєть, съ преразливымъ оужасомъ смутнє болєзнуєт* (3)), *трепетный ужасъ* (*О трепетный оужасе, котрїй сердце псуєшь* (3 зв.-4)); *сребросличная шата* (*И ты Луно кривавого одѣнья позбывши. Въ сребросличную шату сличнє ся оупѣстривши* (25)) та ін.

Атрибутиви в тексті твору «Розмышляєне о муцѣ Христа Спасителя нашего...» мають зі стрижневими лексемами вільну сполучуваність і характеризують позначувані ними концептуальні поняття з позиції християнської моралі. А оскільки християнин постійно перебував перед проблемою вибору – добро чи зло, чеснота чи гріх, – то і його помисли та почуття мали протилежні за змістом вербальні відповідники. Через те мова пам'ятки засвідчує два великі гнізда атрибутивів-синонімів: 1) які обмежені лексико-семантичним полем лексем *доброта, побожність, праведність, чесність, чистота* та ін. (*безсмертный, благочестивый, богобойный, боголюбезный, великий, вѣрный, добрый,*

жалостный, кривавый, ласкавый, любимый, мужной, невинный, побожный, покорный, праведный, правый, правдивый, справедливый, чистый); 2) які обмежені лексико-семантичним полем лексем *безбожність, зло, гріх, лицемірство, підступність* та ін. (*бездушний, беззаконний, безрозумний, вражій, грѣшний, завистний, закаменѣлий, затвердѣлий, злий, каменний, лукавий, лютий, мерзкий, невстыдликий, невѣрний, нендзний, несправедливый, нечистый, нѣкчемный, окаянный, плюгавый, проклятый, трепроклятый, треокаянный, тыранѣский, ядовитый*).

Висновки. Атрибутивні конструкції з основним субстантивним елементом (*Христос, діаволь, люди*) можна розглядати як єдине семантичне ціле: у зв'язку з семантичною взаємозалежністю такі конструкції стосуються одного поняття, будучи єдино можливим варіантом позначення останнього. Загалом усі проаналізовані атрибутиви є в досліджуваних пам'ятках образними, і ця образність, спричинивши звуження семантики прикметниково-дієприкметникових компонентів, помітна у мікро- та макроконтекстах.

Перспективним уважаємо подальше детальне вивчення атрибутивної синтагми на підставі давніх текстів, адже атрибутиви – один із тих вербальних засобів, за допомогою яких мова зберігає протягом тривалого часу основні «параметри» культурно-ментальних та релігійно-богословських понять.

Умовні скорочення

зв. – зворот сторінки цитованої пам'ятки (у статті біля кожної ілюстрації, тобто словосполучення або цитати, вказано відповідну сторінку із писемного джерела).

Література

1. Беценко Т.П. Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень у поезіях шістдесятників : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т.П. Беценко. – Х. : Харківський держ. пед. ун-т, 1999. – 20 с.
2. Волкович Іоанікій. Розмышляне о муцѣ Христа спасителя нашего / Іоанікій Волкович. – Львів, 1631 / Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сл 250.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е. Вольф. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с.

4. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / А.П. Грищенко. – К. : Наукова думка, 1978. – 205 с.
5. Єрмоленко С.Я. Стилистический компонент в семантике синтаксических единиц : автореф. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 / С.Я. Єрмоленко. – К., 1983. – 36 с.
6. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика / И.М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 350 с.
7. Кравець Л.В. Семантико-граматична структура метафори (на матеріалі поетичних творів М. Зерова) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л.В. Кравець. – К. : Київ. нац. пед. ун-т, 1997. – 18 с.
8. Куц Н. Еквівалентність як лінгвістичне явище / Н. Куц // Лінгвістичні студії : збірник наукових праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк, 2010. – Вип. 20. – С. 33 – 36.
9. Левин Ю.И. Структура русской метафоры / Ю.И. Левин // Левин Ю.И. Избранные труды. Поэтика. Семиотика / Ю.И. Левин. – М., 1998. – С. 457 – 463.
10. Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. Стилїстика української мови : підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
11. Принцевський І. Авторські новотвори в українському поетичному мовленні / І. Принцевський // Проблемы словообразования русского и украинского языков. – Киев – Донецк, 1976. – С. 150 – 166.
12. Рябцева Н.К. Ментальная лексика, когнитивная лингвистика и антропоцентричность языка / Н.К. Рябцева. – Режим доступа : [http://www.dialog-21.ru/Archive/2000/Dialogue 2000-1/268.htm](http://www.dialog-21.ru/Archive/2000/Dialogue%202000-1/268.htm).
13. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / М. Скаб. – Чернівці, 2008. – 560 с.
14. Слобода Н. Синтаксична і смислова структура атрибутивних метафоричних словосполучень у поезії шістдесятників / Н. Слобода // Лінгвістичні студії : збірник наукових праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк, 2009. – Вип. 18. – С. 190 – 193.

Дыдык-Меуш Анна. Атрибутив и жанр (по тексту львовыского памятника 1631 г.). В статье анализируются атрибутивные словосочетания на базе рукописного памятника украинского языка I половины XVII в. Из текста эксцерпированы все прилагательные-атрибутивы, установлены словосочетания за их участием, а также особенности использования в поэтическом жанре. В итоге, атрибутивы – один из тех вербальных средств, с помощью которых язык на протяжении длительного времени основные «параметры» культурно-ментальных и религиозно-богословских понятий.

Ключевые слова: атрибутивные словосочетания, памятник украинского языка, поэтический жанр.

Dydyk-Meush Hanna. The attributive and the genre (in the Lviv relic text of 1631). The article deals with the attributive phrases in one of the Ukrainian relic texts of the first half of the 17th century. We studied all of the attributive adjectives in the text and examined peculiarities of their combination with other words and their use in the poetic genre. We conclude that the attributives are one of the linguistic means that allow preserving major «parameters» of cultural, mental, religious, and theological notions within a language for a longer period of time.

Key words: attributive phrases, relic text of the Ukrainian language, poetic genre.